

Men vraagt of een koning rechtvaardig en billijk moet zijn. Dat is vragen of de regel moet gevolgd worden. De koning is de levende wet, gelijk de wet is de levenlooze koning. Het onrecht en de onbillijkheid ontnemen den koningen hunne waardigheid. Zij zijn onwaardig koningen te zijn" ¹⁾. Doch hierbij blijft het. Over het recht van den opstand vloeit geen letter uit zijne pen.

En ditzelfde was het geval met betrekking tot de verhouding van den koning tot den paus.

Dit doornig veld betrad hij toen niet. Maar wèl deed hij het later, toen in Frankrijk de strijd tusschen Philips en Bonifacius was losgebroken. Toen koos hij onvoorwaardelijk de zijde van den paus en wij zullen hem dáár als verdediger van het universeele pausdom terugvinden.

HOOFDSTUK VIII.

Begin van de losmaking der kerk van de pauselijke heerschappij.

Wij zagen vroeger dat Chlodwig en de merovingers die hem volgden, bij de groote gunsten, die zij de kerk bewezen, er tevens voor gezorgd hadden, de suprematie van den staat te handhaven. Hoewel de kerk onder de karolingers tot meerder zelfstandigheid kwam, was dit beginsel toch steeds vastgehouden. Ook de cape-tingers traden in hetzelfde spoor. Mannen als Filips Augustus II en Lodewijk IX de heilige, wier liefde voor de kerk en trouw aan den paus onverdacht was, duldden geene verzwakking van de positie van den vorst ten bate van die van den paus.

Een sprekend bewijs daarvan leverde de zoogenaamde pragmatieke sanctie van Lodewijk IX van 1268. Het stuk is te merkwaardig om niet in zijn geheel te worden medegedeeld. 1. De kerken van ons koninkrijk, de prelaten, de patroons en gewone begevers van geestelijke ambten zullen ten volle van hunne rechten genieten en men zal aan ieder zijne rechtsmacht laten; 2. De cathedraalkerken en andere kerken in ons koninkrijk zullen de vrijheid van keuze, met volledig practische toepassing, hebben; 3. wij willen en bevelen dat de simonie, dat zóó verderfelijk kwaad in de kerk, uit geheel ons rijk worde uitgebannen; 4. wij willen en bevelen eveneens dat de „promotiones”, „collationes”, „provisiones” en „dispositiones” van prelaturen, waardigheden, en andere kerkelijke ambten of bedieningen, welke zij ook zijn mogen, geschieden moeten volgens de beschikkingen, ordonnanties en besluiten van het gemeene recht, van de heilige concilies van Gods kerk en overeenkomstig de oude instituties der heilige vaders; 5. wij willen niet dat men geldelijke afpersingen en zeer drukkende belastingen, die het hof van Rome,

¹⁾ De regimine principum: boek 1, dl. 1a, hoofdst. 10; boek 3, dl. 1a, hoofdst. 9—15.

op de kerken van ons rijk, heeft gelegd of zou kunnen leggen, en waardoor het op ongelukkige wijze is verarmd, heft of inzamelt, tenzij het is voor eene redelijke, vrome en zeer urgente zaak, voor iets dat onvermijdelijk noodzakelijk is, en dan nog *met vrije en uitdrukkelijke toestemming van ons* en de kerk van ons rijk ; 6. wij vernieuwen en bevestigen de vrijheden, de vrijstellingen, den vrijdom van belastingen, prerogatieven, rechten en privilegies, die door de koningen, onze beroemde voorgangers en herhaaldelijk door ons aan de kerken, kloosters en andere godsdienstige plaatsen, zoowel als aan kerkelijke personen in ons rijk, zijn verleend.

Door dit merkwaardig besluit poogde Lodewijk de macht van den heiligen stoel in zijn rijk te breidelen. Zijne bedoeling was daaraan de „provisiones” en „collationes” van geestelijke ambten, waarover hij zich een absoluut recht aanmatigde, sinds het tweede lateraansche concilie in 1139 den paus verklaard had tot opperheer over alle bisschoppen en uitdeeler van alle kerkelijke waardigheden, te ontnemen ; de gallicaansche kerk in haar recht van verkiezing tot die waardigheden te handhaven, en den te veel voorkomenden handel in heilige voorwerpen en de geldheffingen door Rome van de kerken in Frankrijk tegen te gaan. En die zorg voor de zelfstandigheid der gallicaansche kerk tegenover den paus beteekende in den grond der zaak niets anders dan zorg voor de macht van het koningschap zelf, die meer gewaarborgd was, wanneer de geestelijkheid van haar dan wanneer zij van Rome afhankelijk was.

Maar dit optreden van Lodewijk ten gunste van de nationale macht van den koning tegenover de internationale van den paus beteekende weinig in vergelijking met de houding, die Philips de schoone in 1296 tegenover Bonifacius VIII aannam en die aanleiding gaf tot een heftigen strijd tusschen beiden, waaruit de koning zegevierend te voorschijn kwam niet alleen, maar waarvan de afloop, ook buiten Frankrijk's grenzen, het overwicht van den paus voor immer aanmerkelijk verzwakte. Ook in dezen kamp was, zooals meermalen, het geld de oorzaak van de geweldige botsing tusschen paus en koning.

Bij het verdrag dat in 1122 onder Lodewijk VI of den dikke tusschen Frankrijk en den paus was gesloten, was onder meer bepaald dat de geestelijken zouden zijn vrijgesteld van het betalen van belasting. Pausen als Alexander III en Innocentius III waren er steeds op uit geweest om dit beginsel krachtig naar voren te brengen en te doen handhaven. Eerstgenoemde had op het derde lateraansche concilie in 1179 de stelling verkondigd dat de geestelijkheid slechts vrijwillig eenige belasting zou kunnen betalen, en dan nog alleen, wanneer zij zelf er het nut en de noodzakelijkheid van inzag. En laatstgenoemde had op het vierde lateraansche concilie in 1215 bepaald dat voor het opbrengen van eenige belasting door de geestelijkheid eerst de goedkeuring van den heiligen stoel moest worden gevraagd.

Philips de schoone bekommerde zich echter weinig om die bepalingen toen hij geld behoefde.

Hij gevoelde zich sterk door de macht, die het fransche koningschap, na den ondergang van het huis der Hohenstaufen, steeds meer had ontwikkeld. De bisdommen waren onder de heerschappij van de kroon gebracht; de zelfstandigheid der vasallen was beperkt; de domeinen waren zeer uitgebreid en doordien een tak van het fransche vorstenhuis, namelijk de Anjou's, de erfenis der Hohenstaufen in het rijk van Sicilië had gekregen, was de invloed van beide fransche dynastieën op het pausdom niet weinig gestegen. Philips bekommerde zich dan ook weinig om de genoemde bepalingen der lateraansche concilies, toen hij geld behoefde. Hij ging er rustig de geestelijkheid mede bezwaren. Op hare klachten bij den paus gaf deze nu 25 Februari 1296 de bul *Clericis Laicos* uit, waarin hij de geestelijkheid verbiedt, zonder zijne toestemming, gelden van haar inkomen en dat harer kerken, aan leeken, vorsten ingesloten, af te staan. Hij verbiedt tevens de vorsten dergelijke gelden te eischen, op straffe van ban en interdict. Philips beantwoordt deze bul den 17^{en} Augustus 1296 met een placcaat, waarbij hij op zijn beurt verbiedt dat goud en zilver, gemunt of ongemunt, zonder zijn verlof uitgevoerd wordt. De paus, die groote sommen uit Frankrijk ontving, was door dit plakkaat gevoelig getroffen en bindt dan ook in. Zoowel in de bul van 25 September 1296 „*Ineffabilis amor*”, als in brieven aan Philips en de fransche bisschoppen, verzacht hij aanmerkelijk de woorden van de bul *Clericis Laicos*. Het verbod, door hem gegeven, zou namelijk niet van toepassing zijn op vrijwillige giften van de geestelijkheid ten behoeve van den staat. Ja, in geval van nood kon de koning het geld eischen, zelfs zonder de toestemming van den paus, terwijl aan den koning de beoordeeling werd gelaten of het noodgeval aanwezig was. Het is geen wonder dat Philips hiermede tevreden was. Temeer toen de fransche geestelijkheid hem daarop voor twee jaren vrijwillig kerkelijke tienden toezegde en de paus Philips' grootvader, Lodewijk IX, den 11^{en} Augustus 1297 canoniseerde.

Maar de vrede was van korten duur. Philips maakte zeer groot misbruik van de hem verleende vergunning, om, ingeval van nood, over verschillende inkomsten der kerk te kunnen beschikken. De paus had daarover herhaaldelijk geklaagd zonder dat de koning zich hierom bekommerde. Ongelukkig werd in dienzelfden tijd, namelijk in 1300, door Bonifacius VIII het zoogenaamde jubileum ingesteld, volgens hetwelk ieder, die in dat jaar of elk honderdste jaar, de graven van Petrus en Paulus zou bezoeken, een aflaat voor zijne zonden zou verkrijgen. Duizenden uit alle landen stroomden dientengevolge met Kerstmis naar de heilige stad. Daardoor steeg bij den paus in hooge mate het besef zijner kracht en majesteit. Openlijk werd te zijnen aanhooren en met zijne instemming de stelling verkondigd dat de paus tegelijk geestelijk en wereldlijk vorst

is en de kerk de roeping heeft zoowel met het geestelijk als met het wereldlijk zwaard hen te bestrijden, die deze macht van den paus niet erkennen. Zelfs verhaalt de abt van Ursperg ¹⁾, dat Bonifacius VIII, na zich den eersten dag van het jubileum in het prachtig gewaad van opperpriester te hebben vertoond, zich den tweeden dag openlijk tooide met den keizerlijken mantel en twee zwaarden vóór zich uit liet dragen, terwijl de mannen die ze droegen, luide riepen : „Ziet hier twee zwaarden !” Doch hoe dit zij, sterk was, vooral na dit feest, het besef zijner grootheid en macht.

Van zijnen kant nu ook werd Philips, door mannen uit zijne omgeving als den koninklijken advocaat Pierre Dubois en Pierre Flotte, heer van Revel, niet slechts tot verweer, maar ook tot scherpe reactie gedrongen. Eerstgenoemde schreef: „Summaria brevis et compendiosa doctrina felicis expeditionis et abbreviationis guerrarum ac litium regni Francorum”, waarin betoogd werd dat de taak van den paus is de zonden te vergeven, te prediken en de gebeden te doen, maar allerminst als wereldlijk vorst, door het voeren van oorlogen, een slecht voorbeeld te geven. En laatstgenoemde zou vooral in de practijk èn tegenover den paus èn tegenover Frankrijk op de meest krasse wijze het pleit voor den koning voeren. In één woord : beide machten, kerk en staat, stonden op voet van gewapenden vrede tegenover elkander en slechts eene kleinigheid was noodig om een strijd te doen beginnen op leven en dood.

Die kleinigheid was de wensch van den paus om van de christelijke vorsten, dus ook van Philips, manschap en geld te verkrijgen voor den oorlog tegen de Saracenen. Bonifacius VIII liet die begeerte bij den Franschen koning kenbaar maken door Bernard van Saisset, bisschop van Pamiers. Deze, toch al niet aan het hof gewild, kweet zich van zijne taak op zóó trotsche en onhebbelijke wijze dat de koning hem niet eens antwoord waardig keurde, maar hem liet gevangen nemen en na zijn veroordeeling, aan den aartsbisschop van Narbonne, zijn metropolitaan, overleveren. Daarmede was de lont in het vuur geworpen. De paus over het voorgevallene in woede ontstoken, stuurt terstond een gezant, den aartsdiaken Jacobus Normannus, met den eisch, dat de gevangen genomen bisschop van Pamiers oogenblikkelijk worde losgelaten, onder bedreiging van Philips met den ban. Tevens dagvaart hij de gallicaansche bisschoppen tegen 1 November 1302 naar Rome om hem met hun raad bij te staan, waar het gaat om afschaffing van de misbruiken, die door den koning en zijne staatsdienaren zijn ingevoerd. Ook suspendeert hij in de beide bullen „Salvator mundi” en „Nuper ex rationalibus” de privilegies van den koning. Het verst ging Bonifacius VIII echter in zijn bul van 11 Februari 1302, *Ausculata fili*, waarin het beginsel is nedergelegd, dat de paus, als opperheer

¹⁾ Paralip. bldz. 37.

van koningen en koninkrijken, rechtens *alle* macht bezit, en waarin Philips wordt bevolen zelf of door een gemachtigde de vergadering van 1 November 1302 te Rome bij te wonen.

Het antwoord dat Philips op dit alles gaf, was even behendig als beslist ¹⁾.

Hij liet den bisschop van Pamiers, naar den wensch van den paus, los, doch zette hem en den gezant, die dien eisch had overgebracht, beiden het land uit. Tevens riep hij tegen 10 April 1302 de staten, adel, geestelijkheid en burgerij, op om hen over de aanspraken van den paus te hooren. De koning deed dus, behalve op adel en geestelijkheid, een beroep op het volk en versterkte daardoor zijne positie niet weinig. Die vergadering had op den aangegeven tijd plaats in de Nôtre-Dame te Parijs, onder leiding van Pierre Flotte. Trots klinkt het uit den mond van den koning, dat zijne voorgangers op den troon het gezag van niemand anders hebben verkregen dan van God alleen en dat hij door den wil van God het uit hunne handen heeft overgenomen. En de derde stand sluit zich eerbiedig knielend daarbij aan met de bede: „Aan U, Hoog Edele Vorst, onzen Heere, Philips, door Gods genade koning van Frankrijk, verzoekt ootmoedig het volk van uw koninkrijk, voor zooveel hun aangaat, dat gij met alle kracht zult waken voor de souvereine vrijheid van uw koninkrijk, welke van dien aard is, dat gij in uw wereldlijk gebied geen soverein op aarde erkent dan God alleen; en dat gij doet verklaren (zoodat de geheele wereld het wete), dat Paus Bonifacius zichtbaar dwaalt en eene doodzonde begaat met u openlijk bij gezegelde bul te berichten, dat hij nu soverein in het tijdelijke is”. In zooverre werd hier echter een onedel spel gespeeld, dat men de vergadering niet de echte bul *Ausculta fili* met 's pausen aanspraken voorlegde. Deze toch had men den pauselijken gezant reeds in zijn eerste samenkost met den koning uit de handen gerukt en openlijk verbrand. Neen, men legde haar een onecht stuk „*Deum time*” voor, waarin men de macht van den paus tegenover den koning veel scherper had geformuleerd dan in de „*Ausculta fili*” was geschied. Zoo stond er in deze laatste dat alle menschen, ook de vorsten, aan de hoogste hiërarchie zijn onderworpen, terwijl men in de bul „*Deum time*” daarvan had gemaakt dat de koning èn in geestelijke èn in wereldlijke zaken den paus onderworpen is. Nadat op grond van dit onechte stuk en de toelichting daarop de vergadering eenzijdig was ingelicht, begon de adel terstond den koning te danken

¹⁾ Men leze als bewijs van de scherpte in de correspondentie tusschen Philips en Bonifacius, de briefjes door Pijper vertaald in zijn artikel: „Strijd tusschen kerk en staat in het begin der veertiende eeuw. Bonifacius VIII contra Filips den Schoone” (Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis N. S. 14e dl., Afl. 1, 1917). Prof. Dr. F. Pijper geeft dáár ook tal van bronnen op.

voor zijn verzet tegen 's pausen aanmatiging en hem aan te moedigen voort te gaan op den ingeslagen weg. Hij verklaarde bovendien dat hij op aarde geen wereldlijke macht boven die des konings erkende, en dat God, van Wien deze de kroon had, hem daarvan alleen kon berooven. De vertegenwoordigers der burgerij sloten zich hierbij aan en beloofden eveneens den koning met goed en bloed te steunen. Voor de bisschoppen werd dientengevolge de positie eene zeer moeilijke. Zij vroegen zich over de zaak te mogen beraden. Dit werd echter geweigerd, terwijl hun niet onduidelijk werd te verstaan gegeven dat zij zich, door hunne aarzeling, min of meer als vijanden van den staat gedroegen. Vooral door dit verwijt gekwetst en vreesachtig geworden, zegden zij den koning, als zijne leenheeren, hun steun toe. Zij zouden ten koste van hun leven de vrijheden der gallicaansche kerk en de volstreckte onafhankelijkheid van de kroon helpen handhaven ¹⁾.

Het is wèl een bewijs van het strenge standpunt des konings dat hij, niettegenstaande deze tegemoetkomende houding der geestelijkheid, haar verzoek om de vergadering te Rome in November te mogen bijwonen, afwees en de grenzen liet bewaken, opdat niemand derwaarts gaan zou. Tevens werd een antwoord opgesteld op de zoogenaamde echte bul „Deum time”, waarin betoogd wordt dat de koning in tijdelijke zaken aan niemand is onderworpen en aanspraak heeft op de inkomsten van de vacante beneficiën. Dat antwoord begon met den liefelijken aanhef: „Dat uwe zeer groote inbeelding wete, dat wij in het tijdelijke aan niemand onderworpen zijn”.

Het is te begrijpen, hoe dit alles in Rome ontvangen werd. Men ging daar echter nu in zijn tegenaanval zeer tactisch te werk. Men poogde den koning tegenover de staten van zijn rijk te isoleeren.

Ten minste, den 26^{en} Juni 1302 schreven de kardinalen aan den adel en de burgerij in Frankrijk dat de paus nooit bedoeld had een superioriteit in tijdelijke zaken of een soort leenheerschap over Frankrijk uit te oefenen, en de paus zelf verklaarde in het consistorie dat de koning slechts in wereldlijke zaken aan hem onderworpen was, als hij verkeerd deed („ratione peccati” en dus niet „ratione domini”). De fransche geestelijkheid ontving echter eene ernstige berisping om haar vrees voor den koning. Dit laatste mag er zeker toe geleid hebben dat, niettegenstaande het verbod van Philips, toch vijf en veertig fransche bisschoppen op het concilie te Rome van 1 November 1302 verschenen. Men ziet dat dus alles gedaan werd om den koning van zijne steunsels te berooven en hem los te maken van den adel, de burgerij en de geestelijkheid.

¹⁾ Zie over de brieven, die zoowel de edelen als de geestelijken naar Rome schreven, naar aanleiding van de vergadering in de kerk van Notre Dame: Pijper t.a.p. bldz. 6—11.

De kroon op dit alles vormde de uitdaging aan Philips door de bekende bul „Unam sanctam” van 18 November 1302.

Bijna alles wat er in staat, was reeds en door vroegere pausen en door godgeleerden verkondigd, doch de beteekenis van de bul stak hierin dat het nu door de hoogste kerkelijke macht openlijk als bindend voor de geheele kerk werd geformuleerd.

Nadat in de bul de eenheid der heilige, algemeene, apostolische kerk, waarbuiten geene zaligheid en kwijschelding van zonden bestaat, op den voorgrond is gesteld onder verwijzing naar Hooglied 6:9: „Eene eenige is mijne duive, mijne volmaakte, de eenige harer moeder; zij is de zuivere dergene, die haar gebaar heeft”, en vervolgens betoogd is, dat de kerk één hoofd heeft, namelijk Christus en Zijn plaatsvervanger op aarde, namelijk den paus als opvolger van Petrus, tot wien Christus gezegd heeft: „Weid mijne schapen”, gaat zij aldus voort: „Wij worden door de uitspraken van het Evangelie onderricht dat hij twee zwaarden tot zijne beschikking heeft, namelijk het geestelijk en wereldlijk zwaard. Want toen de apostelen zeiden: „Heere! zie hier twee zwaarden”, namelijk in de kerk, omdat het de apostelen waren die spraken, antwoordde de Heer niet, dat het te veel, maar dat het genoeg was. Wie ontkent dat het wereldlijk zwaard ter beschikking van Petrus staat, verstaat dan ook het woord van den Heer slecht, toen hij sprak: „Keer uw zwaard in uwe scheede”. Beide zijn derhalve ter beschikking van de kerk, namelijk het geestelijk en wereldlijk zwaard. Dit laatste nu wordt *voor*, het eerste *door* de kerk gehanteerd. Dit door de hand van den priester, dat door die van koningen en ridders, maar op den wenk van den priester en zolang hij het goedvindt. Het ééne zwaard moet dus aan het andere, het wereldlijke gezag aan de geestelijke macht onderworpen zijn. Immers de apostel zegt: „Want er is geene magt dan van God, en de magten, die er zijn, die zijn van God verordend”. Welnu, er zou geen orde zijn, wanneer het ééne zwaard niet aan het andere ware onderworpen en het mindere niet door iets anders tot het hoogere werd opgeheven. Want volgens den zaligen Dionysius is dit de wet der goddelijkheid, dat de laagste dingen door de middelste tot de hoogste opgeheven worden. Daarom werden volgens de wereldorde alle dingen niet gelijk en onmiddellijk, maar werden de laagste dingen door de middelste en deze door de hoogere tot orde geleid. Wij nu moeten openlijk bekennen dat de geestelijke macht in waardigheid en afkomst de aardsche macht, welke deze ook zij, zoo verre overtreft als de geestelijke dingen het de wereldlijke doen. Dit zien wij trouwens duidelijk uit de betaling van de tienden, de wijding en de zalving, uit het ontvangen van de macht en het bestuur over de dingen zelf. Want, naar het getuigenis der Waarheid moet de geestelijke macht de wereldlijke macht instellen en haar oordeelen, als zij het goede verzaakt. Zoo wordt de profetie van

Jeremia aangaande de kerk en de kerkelijke macht bewaarheid : „Zie, Ik stel u te dezen dage over de volken en over de koninkrijken” enz. ¹⁾).

Indien derhalve de wereldlijke macht den goeden weg verlaat, zal zij door de geestelijke macht worden geoordeeld ; maar indien de geestelijke macht van den goeden weg afgaat, zal de lagere door hare hoogere geestelijke macht worden geoordeeld, doch de hoogste geestelijke macht zal door God alleen en niet door een mensch kunnen worden geoordeeld, volgens het getuigenis van den apostel : „De geestelijke mensch oordeelt alle dingen, maar hij zelf wordt van niemand geoordeeld”. Deze macht echter is, hoewel zij aan een mensch is gegeven en uitgeoefend wordt door een mensch, geen menschenlijke, maar veeleer een goddelijke macht, door een goddelijken mond aan Petrus gegeven, aan hem en zijn opvolgers in Christus, toen de Heer tot Petrus zeide : „Wat gij binden zult” enz. Wie derhalve de zoo door God geordende macht wederstaat, wederstaat de ordening Gods, tenzij hij zich, gelijk Manichëus inbeeldt dat er twee „principia” zijn. Wij veroordeelen dit als onwaar en kettersch, omdat God, naar het getuigenis van Mozes, hemel en aarde niet „in principiis sed in principio” geschapen heeft.

Wij verklaren, zeggen, bepalen en verkondigen verder dat de onderworpenheid van het geheele menschenlijk geslacht aan den opperpriester van Rome volstrekt noodig is tot zaligheid.”

Op het vijfde lateraansche concilie (1512—1517) onder paus Leo X werd deze conclusie eenparig bevestigd en gesanctionneerd.

Vóór en na heeft men onder de roomschen verlegen gezeten met de leer van de „Unam sanctam” aangaande de onderworpenheid van de wereldlijke macht aan den paus. Men vond haar te kras en poogde haar op verschillende wijzen te verzachten. Zoo vertaalden sommigen „instituere” in de zinsnede „spiritualis potestas terrenam potestatem instituere habet”, niet door „aanstellen”, maar door „onderwijzen”, wat natuurlijk de zaak veel zwakker maakt. Doch deze vertaling is onaannemelijk, omdat de uitspraak geadstrueeid wordt door Jer. 1 : 10 en dáár van „aanstellen” sprake is. Of ook verzachtte men de uitdrukking dat het wereldlijk zwaard in de hand van koningen en militairen is „ad nutum et patientiam sacerdotis”, door de vertaling dezer laatste woorden in „naar den raad van den priester”, wat echter de klaarblijkelijke bedoeling niet weergeeft. Ook heeft men de onmiddellijke jurisdictie van den paus, op grond dezer bul, meenen te kunnen beperken tot tijdelijke zaken „in zoverre aan deze een kwaad annex is wat aan de zielen nadeelig is”. Doch afgescheiden hiervan dat, zelfs naar deze verklaring, de paus zoo goed als almachtig op aarde blijft, omdat zulk een samenhang tusschen tijdelijke dingen en het nadeel voor de zielen, door wie het wil, zoo goed als elk oogenblik kan worden verondersteld, strijdt de

¹⁾ Jer. 1 : 10.

uitdrukking „uterque (gladius) ergo in potestate Ecclesiae” tegen zulk een beperkte uitlegging ¹⁾. Het kerkelijk gezag kan, volgens de bul, ten allen tijde op het terrein van het wereldlijk gezag treden. Niet slechts wanneer dit laatste niet goed handelt door iets verkeerd te doen, maar ook als zij zoo handelt, door iets goeds na te laten. Dus practisch altijd. Ook helpt het niet of de paus zelf al, naar aanleiding van de hem valschelijk in de engelsche vertaling van de bul toegedichte woorden : „Gij, koning, moest weten, dat gij in geestelijke en wereldlijke zaken ons onderworpen zijt”, antwoordde dat hij zeer wél wist dat God een tweevoudige macht had ingesteld. Want daarover liep de strijd niet. De vraag was of die tweevoudige, door God ingestelde macht, door Hem in ééne hand of in twee handen was gelegd. Op dit punt liet de paus zich echter niet nader uit. In zijn bul had hij het trouwens afdoende gedaan. Ook heeft de verklaring als zou de paus alleen aan de laatste zinsnede van de bul *rechtskracht* hebben willen toekennen en al het hier voorafgaande slechts de beteekenis van *motiveering* daarvan hebben, geene waarde, omdat reeds de aanhef van de bul spreekt van, „credere cogimur et tenere”. Bovendien dient de geheele inhoud om aan te toonen wat met de vereischte onderworpenheid in laatsten zin wordt bedoeld, namelijk de onderworpenheid aan de leer omtrent de twee zwaarden, die daarin wordt verkondigd.

Zoo staat dan, volgens de „Unam Sanctam”, de kerk van Christus voor ons als een streng monarchale staatsinrichting met Christus' plaatsbekleeder, den opvolger van Petrus, den roomschen bisschop aan het hoofd. Hem is alle macht gegeven; hij is de episcopus universalis. In zijne handen liggen de twee zwaarden, de zinnebeelden van zijne geestelijke en wereldlijke macht. Het is begrijpelijk dat onderworpenheid aan hem als zoodanig voorwaarde voor zaligheid is. Doch dit niet alleen. Ook voorwaarde voor het bezit van aardsche macht en vorstelijke heerschappij.

Gregorius VII had door de kracht zijner persoonlijkheid de beteekenis dezer beginselen laten gevoelen. Innocentius III had ze, dank zij de zwakheid van het toenmalige keizerdom, dieper doen post vatten in duizenden gemoederen van hoog- en laaggeplaatsten. Bonifacius heeft ten slotte de geheele theorie van de wereldlijke macht van den paus in één pakkend stuk samengevat en als grond-

¹⁾ Men heeft hiertegen aangevoerd de woorden in de bul : „Ergo si deviat terrena potestas, judicabitur a potestate spirituali.” Zij zouden het bewijs leveren dat de paus slechts indirecte macht over tijdelijke zaken eischt, als deze annex zijn aan of in conflict komen met geestelijke zaken. Tot deze uitlegging geven de aangehaalde woorden geen recht. Daarin wordt immers niet de algemeene verhouding tusschen geestelijk en wereldlijk gezag geteekend, maar geconstateerd dat dit laatste, als het verkeerd handelt, *onder de jurisdictie van het eerste valt*.

wet aan de roomsch-catholieke kerk nagelaten, waar het de bepaling geldt van de verhouding van kerk en staat.

Tegenover Philips heeft deze bul zoo goed als niets geholpen. Den 13en April 1303 werd hij wegens het verhinderen van de reis der bisschoppen naar Rome door den paus geëxcommuniceerd, maar dit bracht geenerlei verandering in den stand van zaken. De adel bleef, hoewel Bonifacius door schoone beloften gepoogd had dezen van Philips af te trekken, zijn vorst getrouw. De burgerij deed hetzelfde. En hoewel een deel der bisschoppen door de wachtposten op de grenzen was gesloopen om naar Rome te komen, belust op de vriendschap van den paus, bleef een zeer groot deel der geestelijkheid 's konings zijde kiezen „behoudens de achting en den eerbied, die zij aan de heilige roomsche kerk waren verschuldigd en waarvan zij nooit zouden afwijken”. Deze laatste reserve is te meer begrijpelijk, wanneer men bedenkt dat op eene vergadering te Parijs den 13en Juni 1303 van notabelen allerlei beschuldigingen tegen den paus waren geuit, met het gevolg dat de koning een concilie zou trachten uit te lokken. Reeds nu beriep Philips zich, in antwoord op de excommunicatie, op den aanstaanden paus en het concilie. Ja, al de staten en rijkscorporaties, bisschoppen, universiteiten en monnikenorden, met uitzondering van die der cisterciënsers, steunden daarin den koning. Van allerlei zijden kwamen bovendien bewijzen van instemming. De vorst stond sterk door den zoo goed als eenparigen steun van zijn volk.

Bonifacius droeg hiervan grootendeels de schuld. Zijne groote geestesgaven werden als het ware verduisterd door zijne hebzucht en hartstochtelijkheid. Wat de eerste betreft, had de fransche adel den vinger gelegd op de meest wonde-plek in zijn karakter, toen hij schreef: „dat hij die nu zit op den stoel van het bestuur der kerk aartsbisdommen, bisdommen en andere voorname kerkelijke ambten willekeurig begeeft en heeft begeven en zodoende groote sommen gelds heeft verworven. Hierdoor worden de bisdommen met schulden overladen en de kleine lieden, die er toe behooren, onderdrukt en gekneveld? Want hoe zouden zij anders het geld kunnen opbrengen dat hun wordt afgeperst?” Bovendien hadden zijne hartstochtelijkheid in zijn optreden tegen den koning en zijn woedende uitvallen tegen de rechten der kroon groote verbittering gewekt. Eindelijk vervreemdden de aanklachten tegen zijn leer en leven velen van hem. Bovengenoemde vergadering liet het dan ook niet bij woorden. Willem van Nogaret werd naar Rome gezonden om hem hare besluiten mede te deelen. En toen de paus tot nieuwe, scherpe besluiten kwam, namen Nogaret en de vroegere kardinaal Sciarra Colonna hem gevangen. Hoewel bevrijd, stierf hij binnen enkele dagen, 11 October 1303 letterlijk door woede verteerd.

De wereldlijke macht had het in Frankrijk gewonnen. Was de bul „Unam Sanctam” de theoretische consequentie geweest van de in Duitschland practisch behaalde zege, omgekeerd zou de in Frank-

rijk geleden nederlaag, de bul feitelijk voor de toekomst hare waarde doen inboeten. De vernedering toch, die de oudste dochter der kerk de moeder aandeed, is middellijk de aanleiding geworden tot de onmogelijkheid van de verwezenlijking van haar ideaal ten aanzien van de verhouding van staat en kerk.

Een der eerste gevolgen dier overwinning was de overwegende invloed dien Frankrijk in de eerstvolgende tijden op de keuze der pausen kreeg. De opvolgers van Bonifacius VIII waren zelfs grootendeels creaturen van Philips. Benedictus XI verzachtte al dadelijk in zijn „Quod Olim” de meeningen van Bonifacius, en Clemens V, die na hem kwam, gaf den 10 Februari 1306 een brève, waarin hij verklaarde dat de bul „Unam Sanctam” de vrijheid van Philips in niets verminderde en geene nieuwe onderwerping van den koning en zijn rijk aan den paus had ingevoerd.

Een ander gevolg van de versterking van het koninklijk gezag tegenover de kerk was de beperking van de rechtsmacht der geestelijkheid door een der opvolgers van Philips den schoone, namelijk zijn neef Philips VI van Valois, zoon van Philips' broeder Karel van Valois. Reeds lang had het besluit van het concilie te Bourges, waarin bisschoppen en prelaten hun recht op eene absolute jurisdictie hadden uitgesproken, tot verzet geprikkeld. Hertogen en graven vonden in hun tegenstand steun bij koning Philips VI. Onder zijne leiding had in 1329 eerst te Parijs, daarna te Vincennes, eene vergadering plaats, die tot eene belangrijke inkrimping van de rechtsmacht der geestelijkheid leidde. Zij was samengesteld uit baronnen, koninklijke baljuws, de aartsbisschoppen van Sens, Rouaan, Tours, Bourges en Auch, en zestien bisschoppen en kloostervoorzitters. Principieel stonden dáár de raadsman des konings, chevalier ès lois, Pierre de Cuynières en de aartsbisschop Pierre de Roger, tegenover elkander.

De eerste plaatste de stelling voorop, dat de wereldlijke macht aan den vorst en de geestelijke macht aan de bisschoppen toekomt, omdat Jezus gezegd heeft: „Geef den keizer wat des keizers en Gode wat Godes is”. Zijn slotsom luidde dan ook dat de geheele rechtspraak in wereldlijke zaken bij de leeken thuis behoort. Daar tegenover stond de laatste met de stelling dat die beide machten, de wereldlijke en de geestelijke, niet zoo van elkander gescheiden zijn dat zij niet dikwijls met elkander kunnen worden vermengd. Hij haalde als bewijs daarvoor den tekst uit Petrus aan: „Vreest God; eert den koning”. Beide machten worden dáár als het ware aaneengekoppeld, maar zóó dat het „vreest God” gaat vóór en boven het „eert den koning”. Daaruit blijkt, volgens hem, dat de kerk in alles, dus ook in de rechtspraak, het eerste woord heeft. Bovendien behooren hare rechten God toe, zoodat het heiligschennis zou zijn haar deze te ontnemen.

Langdurige discussies hadden daarna over dit geschilpunt plaats. De prelaten beloofden van hunnen kant ten slotte zekere misstan-

den weg te nemen, die in hunne rechtspraak bestonden, en waarover zich de wereldlijke heeren hadden beklagd; de koning liet hun den tijd van één jaar tot het tot stand brengen dier hervormingen. Waren deze binnen dien tijd niet aangebracht, zoo zou men zulk middel aanwenden „als God en het volk behaagde”. En zoo is sinds dien tijd ontstaan het bekende „Recours pour abus” op het parlement, waardoor de rechtsmacht der geestelijkheid zeer werd beperkt.

Vooraf echter verzekerde het verblijf van Clemens V te Avignon aan den franschen koning grooten invloed op den paus en op de kerk. En dit duurde zoo lang die stad de zetel van Christus' stedehouders was. Maar zelfs toen deze zoogenaamde babylonische gevangenschap van ongeveer zeventig jaren (1309—1377) onder paus Gregorius XI een einde had genomen en deze naar Rome was teruggekeerd, kwam het pausdom niet meer in het bezit der vroegere wereldlijke macht en zelfstandigheid. Want bij den dood van Gregorius XI ontstond het bekende schisma in de westersche kerk, toen vooral door toedoen der fransche cardinalen tegenover den te Rome gekozen paus Urbanus VI, een tegenpaus in Clemens VII werd benoemd, die zich te Avignon vestigde. Rome en Avignon hadden dus op dat oogenblik elk een paus en ieder een college kardinalen. Frankrijk, Beneden-Italië, Schotland en Spanje steunden den Avignonschen, Engeland, een groot deel van Duitschland, Hongarije, Polen, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Midden- en Boven-Italië den paus van Rome. De eerste was geheel afhankelijk van den franschen koning; de laatste had vooral in Duitschland veel van zijn invloed verloren.

Allerlei had daartoe medegewerkt. Na de groote overwinning, door het pausdom op de Hohenstaufen behaald, was men in Duitschland in politieke kringen meer en meer bezorgd geworden over wat de pauselijke stoel verder beoogde. Geruchten gingen rond dat Rome aan het keizerdom een einde wilde maken, en Bourgondië en Italië, naast Duitschland onder de Habsburgers, zelfstandige koninkrijken moesten worden. Daarin lag niet alleen opgesloten dat Duitschland ophouden zou het imperium uit te oefenen, maar ook dat de keurvorsten, doordien de Habsburgers erfelijke vorsten zouden worden, hun kiesrecht zouden verliezen. Op den rijksdag te Würzburg in 1287 besloot men deze bezwaren aan de curie kenbaar te maken. Toen in 1298 Albrecht door de keurvorsten tot koning was gekozen, deelden zij dit den paus mede, doch kozen zij hunne woorden zóó, dat zelfs de schijn alsof de bekrachtiging daarvan door hen van den paus gevraagd werd, vermeden werd. Alleen verzochten zij om de kroning van Albrecht tot keizer. Hoewel eerst onwillig om Albrecht te erkennen, werd Bonifacius VIII, vanwege zijne moeilijkheden met Frankrijk, wél gedwongen zich met Duitschland te verstaan en de hand aan Albrecht toe te steken. Hij nam in den naam van God Albrecht als koning aan. Ook van Hendrik VII, wiens verkiezing reeds een nederlaag was voor de fransch-gezinde staatkunde

van Clemens V, moest deze dulden dat aan zijn verbod de wapens tegen Robert van Napels op te nemen, niet werd voldaan en Hendrik beslist ontkende ooit aan den paus een eed als leenman te hebben gezworen. De strijd echter tusschen paus en koning brak eerst weder met felheid uit, toen Johannes XXII (1316—1334) den 7^{en} Augustus 1316 den pauselijken stoel bezette.

Nadat in 1314 Hendrik VII was gestorven, waren de duitsche vorsten het met elkander niet eens geworden in de keuze van een koning. Een deel hunner koos Lodewijk den Beier, een ander deel Frederik van Oostenrijk. De voorstanders van laatstgenoemden deelden den paus de benoeming van Frederik mede en verzochten hem haar te bekrachtigen; die van eerstgenoemden volstonden met de eenvoudige mededeeling, tevens verzoekende dat Lodewijk als keizer mocht worden gekroond. Toch besliste Johannes XXII daarom nog niet vòòr Frederik. Doch toen de paus, na Lodewijk's overwinning bij Mühlendorf in 1322 op zijn tegenstander, nog niet genegen bleek hem als keizer te kronen, brak de storm los. Johannes verweet namelijk aan Lodewijk dat hij, terwijl uitsluitend aan den paus het recht toekwam om eene beslissing te nemen in den strijd tusschen de beide koningen, hij deze door de wapenen had pogen te beslissen. In een openbaar consistorie klaagde de paus Lodewijk aan wegens aanmatiging van den koningstitel en krenking van de pauselijke rechten. Binnen drie maanden moest hij de regeering nederleggen. Zoo dit niet geschiedde, zou hij met den ban en zijn rijk met het interdict worden getroffen. Johannes wenschte dat de roomsche keizer aan het pausdom onderworpen zou blijven. Lodewijk weigerde dit; overeenkomstig zijn eed wenschte hij de positie en de rechten van zijn rijk te beveiligen.

Weder stonden paus en keizer principieel tegenover elkander. Lodewijk stelde op den voorgrond, dat de roomsche koning koning is op grond van de keuze door de duitsche vorsten en de daarmede verbonden kroning, en hij als zoodanig het vrije opperbestuur heeft over het rijk; ook bezit hij als koning de macht van het imperium. Aan de curie komt het recht niet toe een onderzoek naar die keuze in te stellen, haar te bekrachtigen of af te keuren. Hoogstens mag zij eene beslissing nemen op tegenwerpingen, die daartegen worden gemaakt. De titel en de rechten van een koning ontstaan alleen door genoemde keuze. Zelfs de kroning tot keizer scheidt geen nieuw recht. Lijnrecht tegenover deze opvattingen stond de pauselijke idee der twee zwaarden en der opperheerschappij van den paus over het rijk.

Een eigenaardig element mengde zich in dezen strijd tusschen paus en koning. Eerstgenoemde beschuldigde laatstgenoemden van ketterij, maar Lodewijk slingerde deze beschuldiging naar Johannes terug. Deze verkeerde namelijk in strijd met de orde der minorieten, die hij wilde dwingen hun bezitloosheid prijs te geven, en nu betichtte Lodewijk den paus, dat hij hen, die feitelijk hun

orde verloochenden en het biechtgeheim schonden, bescheimde en voorthielp. De koning brandmerkte hem om die reden als een tegenstander van de ware volgelingen van den heiligen Franciscus en als vijand van Christus.

Johannes beantwoordde dit alles natuurlijk met ban en interdict ; Lodewijk beriep zich op een algemeen concilie, omdat de paus het catholiek geloof had aangetast. Geen van beide was echter van veel beteekenis, daar de paus de politieke positie van den koning, en de koning de kerkelijke positie van den paus weinig schaden kon.

Erger werd het echter voor Johannes, toen Lodewijk naar Italië trok. Nauwelijks toch had deze den italiaanschen grond betreden, of te Rome brak eene volksbeweging los, de hoofden van de pausgezinde partij werden verdreven en een democratisch stadsbestuur werd ingesteld. In Rome werd Lodewijk jubelend begroet ; men benoemde hem tot senator en hoofd des volks. Den Zondag daarop, 17 Januari 1328, volgde zijne kroning tot keizer. Inplaats van uit de hand van den paus ontvingen de duitsche vorst en zijne vrouw de kroon uit die van den stadsprefect. De zalving geschiedde door de bisschoppen van Venetië en Aleria. Op deze wijze werd de keizer in den waren zin des woords de keizer der romeinen en snoerde hij den band tusschen zich en de italianen in dezelfde mate vaster, als die daardoor tusschen deze laatsten en den paus lossen werd. Vervolgens werd de paus in eene volksvergadering afgezet en aan de wereldlijke macht overgegeven, om zijn straf niet te ontgaan. De keizer liet daarna het volk een nieuwen paus kiezen ; de clerus verleende zijn toestemming en de keizer bekrachtigde de keuze. Ook de veroordeeling en de benoeming van bisschoppen hield de keizer in zijne hand. Men ziet dat de keizer het pleit volkomen scheen te hebben gewonnen. Wat geen leger, wat geen wereldlijke of kerkvorsten hadden vermocht, gelukte de democratie. Maar de volksgunst is wisselvallig. Dat bleek ook hier. Straks verloor hij met die gunst zijne macht in Italië weer, zoodat hij genoodzaakt was naar Duitschland terug te keeren. Dáár was echter zijn invloed groot gebleven en werkten Johannes' ban en interdict betrekkelijk weinig uit.

Waren de duitsche vorsten er alzoo eenerzijds op uit om de rechten van het rijk krachtig, ook tegenover den paus, te handhaven, anderzijds wenschten zij toch ook de tegenstellingen met de curie zoo weinig mogelijk verscherpt te zien. Dit strookte geheel met hunne belangen. Vandaar dat zij later de pogingen van Lodewijk steunden om op een beteren voet met Johannes te komen. Doch toen deze zoowel bij hem als bij zijn opvolger Benedictus XII, vooral onder den invloed van Frankrijk, dat belang had bij den strijd tusschen paus en keizer, faalden, en Benedictus verklaarde dat Lodewijk noch recht op het keizerdom noch op het koningschap had, achtten de keurvorsten in die mate den rechtstoestand van het rijk door den paus aangetast, dat zij met Lodewijk een verbond sloten tot bescherming van de rechten van het rijk. In een boom-

gaard te Rense aan den Rijn kwamen zij den 16en Juli 1338 samen en verbonden zij zich eenparig om het rijk en hunne waardigheid als keurvorsten, die zij van het rijk hadden ontvangen en die thans weder was aangetast, uit al hunne macht tegen ieder te handhaven, te verdedigen en te beschermen. Dienzelfden dag gaven zij, in tegenwoordigheid van andere geestelijke en wereldlijke rijksstenden, eene verklaring af, dat het een recht van het rijk en eene oude, erkende gewoonte was, dat degeen die door de keurvorsten of de meerderheid van hen tot roomsch koning gekozen was de benoeming, goedkeuring, bekrachtiging of machtiging van den apostolischen stoel tot het besturen der goederen en rechten van het keizerrijk of de aanneming van den koningstitel niet noodig had. Met dit besluit werden alle aanspraken, die de curie sinds Innocentius III had doen gelden, op medewerking bij het bezetten van den Duitschen troon, ter zijde gesteld. De verkiezing der vorsten alleen maakt iemand tot koning; de verkiezing tot koning is tevens verheffing tot het keizerdom. En schooner overwinning kon Lodewijk zich niet denken, dan toen Hendrik, de aartsbisschop van Mainz, de verklaring aflegde, dat de keurvorsten met het oog op hem hun verbond gesloten hadden. Hij was rechtens koning van het rijk! Zelfs werd op den rijksdag in Frankfort aan Main den 6^{en} Augustus openlijk verklaard dat de keizerlijke macht onmiddellijk van God komt, en dat volgens recht en gewoonte hij, die door de keurvorsten tot keizer-koning is gekozen, op grond dier keuze alleen de ware koning en keizer is, wien alle onderdanen van het rijk gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Hij heeft de volle macht om de rechten van het rijk te handhaven en alles te doen wat een keizer mag doen zonder de bekrachtiging of toestemming van den paus te behoeven. Wie zich tegen dit recht verzet, wordt met de zwaarste straffen bedreigd.

Deze bepalingen werden door Lodewijk aan het volk bekend gemaakt en tevens werd van de geestelijkheid en de orden geëischt, dat zij het interdict zouden negeeren en den openbaren eeredienst zouden herstellen.

Het: „Imperator in terris quoad temporalia non habet superiorem”, dat thans door keizer en vorsten openlijk was uitgesproken, deed de grootsche verwachtingen van Innocentius en Bonifacius in rook opgaan. De latere moeilijkheden, die Lodewijk in zijn land ondervond en de stijgende invloed van paus Clemens VI hebben daaraan niets veranderd.

Integendeel. Behalve het avignonsche pausdom en de strijd met Lodewijk kwam straks nog het pauselijk schisma (1378—1409) zoowel in Frankrijk als in Duitschland de onderdanigheid aan den heiligen stoel verminderen. Vooral in Frankrijk was dit in hooge mate het geval. Vanuit de universiteit te Parijs werd door mannen als d'Ailly, Gerson en Clamenge alles in het werk gesteld om eene hervorming der kerk in hoofd en leden door te zetten en het beginsel

te doen zegevieren dat een algemeen concilie staat boven den paus. En al mislukte dit pogen op de elkander opvolgende concilies te Pisa, Constanz en Bazel, zoodat het pausdom eer versterkt dan verzwakt uit dien strijd te voorschijn kwam, toch zorgde koning Karel VII van Frankrijk, dat het nationalisme er tegenover het absolutisme van den paus enkele vruchten van plukte. Toen paus Eugenius den gang van zaken te Bazel moede, in 1437 het concilie naar Ferrara verlegde, verbood de koning aan zijne onderdanen de deelneming daaraan en belegde hij zelf in Juli 1438 te Bourges eene vergadering van geestelijke en wereldlijke heeren, waarin de besluiten van het concilie te Bazel werden onderzocht. Niettegenstaande het verzet van de twaalf legaten werden die besluiten met kleine wijzigingen aangenomen. Koning en parlement bekrachtigden de daarin vastgelegde vrijheden der gallicaansche kerk. De acte, waarbij dit geschiedde, heet de pragmatieke sanctie. De voornaamste bepalingen hiervan zijn: conciliëns om de tien jaren, suprematie daarvan, vrije verkiezing van bisschoppen en abten door hunne kapittels en abdijen, waarbij aan den koning uitdrukkelijk het recht van aanbeveling, zonder uitoefening van pressie, wordt toegekend. De paus behield alleen het veto in sommige gevallen en kon slechts die abdijen bezetten, wier titularissen te Rome stierven of bedankten. Verder werden de rechten der kerkelijke patronen gewaarborgd en omschreven. Onder zeker voorbehoud werd het beroep op den heiligen stoel in kerkelijke processen verboden. De annaten of jaargelden van het eerste jaar van een geestelijk ambt, voor den paus bestemd, werden afgeschaft, evenals de expectatieven of de beloften tot het verkrijgen van een bepaald kerkelijk ambt, indien dit vacant werd.

Deze sanctie, waarin de volstreekte afhankelijkheid van Rome werd losgelaten en het recht van den staat in kerkelijke aangelegenheden duidelijk werd erkend, was natuurlijk den paus een doorn in het oog. Eene half staatkundige vergadering, door den koning belegd, had het concilie boven den paus gesteld, in de handen van den vorst zoo goed als de geheele verkiezing van bisschoppen en abten gelegd, door hun het recht van aanbeveling te verleenen, hem bovendien, door de afschaffing der annaten veel geld onthouden en invloed in kerkelijke processen ontzegd. Van stonde aan kwam er dan ook sterk verzet van paus Pius II. Doch Karel VII stoorde zich hieraan niet. De paus vond echter een williger oor bij diens zoon Lodewijk XI (1461—1483), wien hij den titel van „zijn allerchristelijkste Majesteit” schonk. Lodewijk achtte den invloed van de kerkelijke patronen, wier rechten bij de pragmatieke sanctie gehandhaafd waren, op de kerkelijke verkiezingen te groot en inzonderheid om die reden zond hij den paus, ten teeken der intrekking, de acte der pragmatieke sanctie terug. Doch het fransche parlement beschouwde de zaak daarmee niet afgedaan. De procureur van het parlement verklaarde zelfs ieder, die zich tegen de pragmatieke sanctie verzette,

ter verantwoording te zullen roepen. En hoewel het lang duurde, voordat de eisch der algemeene staten van 1484 om haar terug te hebben, werd ingewilligd, zoo werd in 1499 daaraan eindelijk te Blois voldaan.

Ook in Spanje, dat aan het einde van de middeleeuwen naast Frankrijk en Engeland zich tot de derde groote mogendheid had opgewerkt, zien wij een zelfde proces zich ontwikkelen. Het catholieke koninklijke echtpaar Ferdinand en Isabella, door wier huwelijk straks de kronen van Avignon en Castilië met de spaansche monarchie zouden worden vereenigd, had, door middel van een condaat van 1482, zich den beslissenden invloed op de bezetting der bisdommen en andere hoogere plaatsen verzekerd. Bovendien hadden zij, om den pauselijken invloed zooveel mogelijk te keeren, de geestelijke orden aan zich onderworpen en de inquisitie in eigen handen gehouden. Op die wijze keerde zich ook hier het koninklijk gezag tegen de internationale macht van den paus.

Maar de derde groote mogendheid dier dagen, namelijk Engeland, was de eerste geweest, die gepoogd had te heroveren, wat haar in de tijden van den grooten bloei van het pausdom was ontnomen. Reeds sinds den aanvang der veertiende eeuw hadden de Lords en het Lagerhuis de oude, nooit vergeten beginselen en grondslagen van den eigendom der kerkelijke goederen met bijzondere kracht naar voren gebracht en hunne vorsten gedwongen deze aan te nemen. Door de geheele veertiende eeuw werden wetten uitgevaardigd, die het muntten op de pauselijke provisies en de pauselijke jurisdictie in prebenden-zaken en de kiemen legden voor het koninklijk placet. Toen paus Urbanus V in 1365 den leencijns eischte, die destijds door het verdrag van Jan zonder Land was toegestaan, maar verscheidene jaren lang niet meer aan den paus was uitbetaald, verklaarde het parlement, dat Jan zonder Land die verplichting niet op eigen gezag had mogen aangaan en de tegenwoordige koning Eduard III ze dus niet voor zijne verantwoording mocht nemen. Een warm verdediger vond dit besluit in den man, die later stellingen zou verkondigen, die geheel het pausdom en de hiërarchie in den wortel aantastten, en mede den weg voor het protestantisme zouden banen, namelijk Johan van Wiklif (1324—1384), straks benoemd tot koninklijk kapelaan en later tot doctor en hoogleeraar in de godgeleerdheid aan de universiteit te Oxford. Krachtig verdedigt hij de aanspraken van de kroon en den adel op het kerkegoed. Tevens bepleit hij het recht der wereldlijke macht om de geestelijkheid van hare tijdelijke goederen te berooven, wanneer zij daarvan misbruik maakt. In dit opzicht heeft Wiklif in die dagen aan de kroon en den adel groote diensten bewezen. Langzamerhand zien wij dan ook de macht van den paus in de nationale kerk van Engeland in de vijftiende eeuw meer en meer verzwakken. In het begin reeds van die eeuw beschikt de koning geheel zelfstandig over de hoogere plaatsen van de geestelijkheid en is de adel volkomen vrij in het beheer en bestuur zijner patronaten.

Feitelijk was toen reeds de engelsche kerk voor den paus gesloten.

En de kleinere mogendheden, zooals Napels, begonnen het voorbeeld der genoemde groote te volgen. Doch ook in Duitschland was het verlangen op dit doel gericht.

De keurvorsten vooral werden kennelijk dit juk meer en meer moede. Een sterk sprekend voorbeeld hiervan levert hunne houding tegenover paus Eugenius, toen deze in 1445 de aartsbisschoppen van Keulen en Trier had afgezet vanwege de rol, die zij op het concilie te Bazel hadden gespeeld. Zij kwamen namelijk als protest daartegen in het volgend jaar 1446 te Frankfort aan Main tezamen en besloten dáár niet minder dan tot opzegging van hunne gehoorzaamheid aan den paus, indien hij niet aan verschillende door hen gestelde eischen voldeed. Die eischen waren : erkenning van het gezag der concilies, inclusief dat van Bazel ; het samenroepen van een nieuw concilie, dat uitspraak zou doen tusschen het concilie van Bazel en den paus ; en eindelijk de herroeping van het afzetten van de aartsbisschoppen van Keulen en Trier. Het zag er alzoo slecht voor den paus uit. En indien die eischen eenigermate werden verzacht, was dit te danken aan de min of meer verraderlijke houding, die keizer Frederik IV tegenover de keurvorsten speelde. Door intriges bewerkte hij dat zij ten slotte zoo werden geformuleerd, dat bij de verplichte erkenning door den paus van de concilies, van dat te Bazel niet werd gesproken; dat wél een nieuw concilie uitgeschreven, doch dit niet als een scheidsgerecht tusschen Eugenius en Bazel beschouwd zou worden ; en dat de genoemde twee aartsbisschoppen wél weder zouden worden benoemd, maar daarbij hunne afzetting niet uitdrukkelijk zou worden herroepen. Ongetwijfeld moet paus Eugenius zich zwak hebben gevoeld, dat hij zelfs in dien getemperden vorm de gestelde voorwaarden aannam. Al protesteerde hij tegen de inbreuk, die werd gemaakt op het gezag van den paus, zoo teekende hij toch uit vrees dat Duitschland hem anders de gehoorzaamheid zou opzeggen, de voor hem vernederende voorwaarden der duitsche vorsten. Hoe ver zijn wij hier dus verwijderd van de macht, die eertijds door pausen als Alexander en Innocentius was ontwikkeld ! De zonsverduistering was voor de kerk tegenover den staat gekomen.

Noch het Weener concordaat van 17 Februari 1448 tusschen keizer Frederik en paus Nicolaas heeft hierin voor Duitschland noch het concordaat, dat later 18 Augustus 1516 tusschen koning Frans en paus Leo werd gesloten, heeft hierin voor Frankrijk de verhouding van den staat tot het pausdom ten gunste van dit laatste gewijzigd. Het eerstgenoemde mocht den paus de annaten en de zogenaamde gereserveerde maanden, dat zijn de zes maanden, gedurende welke hij de daarin openvallende lageste geestelijke prebenden of proven zelf kon begeben, verleenen en in zooverre terugkomen op de besluiten van Bazel, voor het overige bleven de door Eugenius geteekende afspraken bestaan. Maar van veel meer

belang was het feit dat de keizer, wiens voornaamste bedoeling was de gunst van den paus tegenover de keurvorsten te winnen om zichzelf ten koste van dezen sterk te maken, gelijk zijne opvolgers, in dat streven faalde. Steeds zwakker toch werd de invloed der keizers op het duitsche volken zijn streven. De monarchie kwam grotendeels buiten het werkelijke leven te staan. En de keurvorsten, die hoe langer zoo meer de pleitbezorgers der nationale beginselen werden, zouden straks het volk aanvoeren in den strijd tegen het pausdom en den staat bevrijden van het juk der roomsch-catholieke kerk.

Ook het concordaat van den franschen koning Frans met Leo was veelmeer eene overwinning voor den vorst dan voor den paus. Het is waar dat met dit concordaat de hoop van Rome op de vernietiging van de pragmatieke sanctie vervuld werd, vooral de annaten weder konden vloeien en het appèl op den paus waar het casus majores betrof, werd toegelaten, terwijl over andere zaken uitsluitend rechters binnen het rijk moesten oordeelen, en de bisschoppen en abten weder door den paus moesten worden geïnstitueerd, maar hiertegenover stond eene aanzienlijke versterking van de macht van de kroon in de kerk. Aan de kapittels toch werd het recht ontnomen bisschoppen en abten te benoemen; dit ging op den koning over. Binnen zes maanden na het ontstaan eener vacature moest hij de benoeming doen en de paus werd verplicht haar goed te keuren, tenzij er canonieke bezwaren tegen konden worden ingebracht. Wanneer wij nu in aanmerking nemen dat de verzekering van dit recht aan den koning in een tijd viel, gedurende welken het monarchaal gezag in Frankrijk er op uit was om elke machtige corporatie van hare zelfstandigheid te berooven, en de lijn begon te trekken van het absolutisme met zijn zinspreuk: één God, één koning, één wet, één geloof, dan wordt het duidelijk dat het concordaat aan den vorst de kostelijke gelegenheid bood dit doel te bereiken door ook de kerk te regeeren. En dit betee-kende hetzelfde als het schenken aan de kerk van een nationaal karakter, vooral door het aanstellen van personen, die het belang van het rijk in het oog hielden en derhalve ook den koning steunden als het er op aan kwam tegen het ultramontanisme. In één woord: de kerk werd geheel geketend aan 's konings politiek. Versailles zou het in de gallicaansche kerk winnen van Rome.

Ook op andere wijze hadden de pausen hun macht tegenover de nationale bewegingen verzwakt.

Wij doelen hier op den strijd, waarin zij voortdurend gewikkeld waren ten gevolge van hun uitgebreid grondgebied, den kerke-lijken staat. Nu eens ontnamen italiaansche vorsten den paus de eene plaats na de andere, dan weder buitte de romeinsche adel den heiligen stoel ten eigen bate uit. Zelfs was er tusschen de negende en de elfde eeuw weinig van dat pauselijk gebied meer over. Het exarchaat behoorde bijna geheel aan den aartsbisschop van Ravenna;

de steden daar gelegen, maakten zich van lieverlede zelfstandig, totdat Frederik Barbarossa ze door zijne ambtenaren liet besturen. De Pentapolis behoorde geregeld tot het hertogdom Spoleto, dat door eigen hertogen werd bestuurd, behoudens den korten tijd van 1054—1057, toen het bezit was van paus Victor II. De eigenlijke Terra sancti Petri was meestal in de handen van kleinere vorsten; in Rome wisselden als bezitters de Crescensers, de graven van Tusculum, de Pierleoni, de Frangipani, en Arnold van Brescia elkander af. Van het wereldlijk goed van den paus was in dien tijd zoo goed als niets meer over; de inkomsten van den heiligen stoel bestonden grootendeels uit de belastingen van enkele leenbezitters. In geheel de twaalfde eeuw konden zij op geen enkele stad van beteekenis buiten Rome meer rekenen.

Wél scheen de grootsche schenking van de markgravin Mathilde van Toscana, de weduwe van Godfried met den bult, hertog van Lotharingen, de vereerdster van Gregorius VII, daarin verandering te hebben gebracht. Hare bezittingen toch in de graafschappen Reggio, Modena, Mantua, Bologna, Ferrara, Verona en Lucca vielen daarbij den pauselijken stoel ten deel. Maar jaren lang duurde de strijd om deze erfenis, vanwege de dooreenmenging van hare familiebezittingen, die ongetwijfeld voorwerpen van eene schenking aan de roomsche kerk konden zijn, met de onvervreemdbare leengoederen en kasteelen, die zij en hare familie slechts bezaten voor een markgrafelijk beheer met hertogelijke rechten in dienst van de lombardische kroon. Zelfs nadat paus Honorius II beslag op de erfenis had gelegd en er den markgraaf Albert mede had beleend, die zich als pauselijk vicaris tegen de aanspraken van het huis Beieren op de erfenis handhaafde; ja, zelfs nadat paus Innocentius II den duitschen koning Lotharius bij zijn kroning tot keizer had bewogen tot erkenning van Mathilde's bezittingen als vrij erfgoed, waarmede de paus hem en het huis Beieren beleende, was de strijd, ten voordeele van den heiligen stoel nog niet beslist.

Want straks deed Frederik I alsof er niets van dit alles was geschied en beleende hij er zijn oom Welf en diens zoon mede, om na het overlijden van die beiden er zijn eigen geslacht mede te bevoordeelen. Zelfs behield hij nog na zijn nederlaag bij Legnano en den hem vernederenden vrede met paus Alexander III, de inkomsten van de door hem bezette goederen uit Mathilde's nalatenschap, althans, zooals de afspraak luidde, voor 15 jaren, waarna de strijd gerechtelijk zou worden beslist.

Frederik's zoon Hendrik VI ging nog veel verder en beleende zijn broeder Philipp en met de goederen van Mathilde en met Toscane. Hij droeg verder de Romagna als hertogdom met de Mark Ancona aan zijn eerste hofbeambte Markward over en schonk de markgraafschap Spoleto aan Conraad Lutzelinhard, ja nam bijna den geheelen zoogenaamden kerkelijken staat en de hoogheidsrechten daarover in bezit.

De paus had zoo goed als opgehouden een wereldlijk vorst te zijn. Dit scheen echter te veranderen met het optreden van den jeugdigen kardinaal graaf Lotharius van Anagni als paus Innocentius III, zoodat men zelfs dezen machtigen kerkvorst den eigenlijken grondvester van den kerkelijken staat zou kunnen noemen.

Terwijl vroegere pausen in hoofdzaak bezittingen hadden op welke leendiensten en inkomsten zij aanspraak maakten, heerschte Innocentius als een vorst op een bepaald gebied. De belangrijke steden van de Marken, Camerino, Fermo, en het hertogdom Spoleto, Perugia, Montefiascone, Radicofani en Acquapendente met de graafschap Benevento waren aan hem onderworpen. Ook de steden van de Romagna erkenden de opperheerschappij der kerk, en deze versterkte hare positie door de milde regelingen, die zij voor die steden trof en waarbij hare autonomie zoo goed als gehandhaafd werd. Maar hoewel na het breken van de macht der Ghibellijnen, de pauselijke macht en ook het bestaan van den kerkelijken staat voldoende verzekerd schenen, bleef er later van dezen laatsten weer niet veel over, toen en Ghibellijnen en Guelfen beiden, de eersten als groep van den adel, de laatsten als democratische partij, zich meer en meer als zelfstandige machten deden gelden, terwijl de paus voor niet veel meer dan opperheerscher werd beschouwd. Wat hij dan behield, was in hoofdzaak een zeer beperkte jurisdictie; de beschikking over bepaalde gelden en troepen, die welgezinde machten hem schonken en een zeker recht als scheidsrechter.

Nog slechter tijden braken aan, toen de leiding der gueltische partij in handen kwam van het huis van Anjou en de fransche invloed op de pausen dezen hoe langer zoo meer vervreemde van de eigenlijk italiaansche bevolking. Zelfs verloor de kerkelijke staat alle beteekenis tijdens het pausdom te Avignon; die staat leek den paus en zijn hof eene verwijderde provincie, die men voor zoover er nog iets te regeeren viel, door een stadhouder liet besturen.

Maar eigenlijk was hij al het meest verbrokkeld geworden in den onderlingen strijd van allerlei families en vertoonde hij eene bonte mengeling van afzonderlijke vorstendommen, staatsinrichtingen, rechten, privilegies en gewelddadige inbezitnemingen. In Rome stredden de Colonna's en Orsini's om den voorrang; eerstgenoemden bekend om hunne beschaving en edelaardigheid, ghibellijnsch gezind, laatstgenoemden steeds staande aan de zijde der Guelfen. De Colonna's bezaten de plaatsen en het gebied van Palestrina, waar zij de lijfstraffelijke rechtspleging en het muntrecht hadden; verder S. Cesarca, Zagarolo, Cari, Pagliano, Capranica en in Rome langen tijd den burcht Augusta; de Orsini's het kasteel Engelsburg en de meeste plaatsen om Tivolo. De Gaëtani behielden hunne hoofdplaatsen Fondi, Norma en Sermoneta; de Savelli woonden op den Aventinus en het theatrum Marcelli; in het albaansche gebergte behoorden hun Albano, het kasteel Savello, Gandolfo en andere

plaatsen ; bij Anagni en Segni en te Rome in de Torre du Conti bevond zich het geslacht van dezen naam. Verschillende dezer families hadden pausen aan den heiligen stoel geschonken; Nicolaas III was een Orsini, Bonifacius VIII een der Gaëtani; Honorius III en IV waren Savelli ; Innocentius III was gesproten uit het geslacht der Conti's. De Colonna's daarentegen waren dikwijls vervolgd, omdat zij de zaak van de duitsche keizers waren toegedaan. Men kan zich voorstellen hoe deze adellijke families om den voorrang streden, ook als kardinaal of paus op hunne familie- en privaatbelangen bedacht waren en de zaak der kerk daaraan niet zelden opofferden. Bovendien had men de Frangipani, Pierleoni, Annibaldeschi, Stefaneschi, Papareschi en anderen, benevens het roofriddergeslacht der Prefetti de Vico. Buiten de republiek Rome trachtten de Polenta's in de republiek Bologna en Ravenna, de Malatesta's in Rimini, de Montefeltri in Urbino, de Varani's in Camerino en het vorstendom Benevento hunne macht te handhaven of te herwinnen. Men kan zich voorstellen welk een verwarring dientengevolge gedurig en in Rome en daarbuiten ontstond. En nog erger werd dit, toen Bonifacius IX zijne soevereine rechten voor geld aan dergelijke despoten en republieken had verkocht.

Een krachtige poging om in al die verdeeldheid een soort monarchale eenheid te brengen, deed paus Sixtus IV (1471—1484). Daarin slaagde nog beter paus Alexander VI, die zelfs den kerkelijken staat onder de heerschappij van zijn zoon Cesar Borgia in een wereldlijk vorstendom wilde omzetten. Zijn ideaal was uit de gebieden van den adel en de stedelijke republieken een staat voor zijne verwanten te vestigen. Maar paus Julius II (1503—1513) en Leo X (1513—1521) maakten aan dat streven om voor een bloedverwant een staatkundige eenheid, ten koste van den kerkelijken staat, in het leven te roepen, een einde. Dank zij bloed en ban en bondgenootschappen geederden nu de pausen van Piacenza tot Terracina.

Maar hoezeer was te midden van dit alles de invloed van het pausdom verminderd ! De ongebondenheid en genotzucht, de eenzijdige bevoordeeling van kinderen en verwanten, en het staatkundig geïntrigeer van sommige pausen hadden veler oogen voor Rome's bederf doen opengaan. Bovendien had het gedurig oorlogvoeren, het sluiten en verbreken van verbonden, en het opzetten van verschillende machten tegen elkander, het pausdom tot een zelfzuchtige mogendheid naast de overige gemaakt, in plaats dat het was eene geestelijke oppermacht boven deze, waarvoor allen zich met eerbied bogen.

Een oogenblik had het geschenen alsof in den treurigen toestand, waarin het pausdom was gekomen, verbetering zou worden gebracht. Het was toen vooral op aandrang van schrijvers als Occam en op instigatie van Frankrijk, gevolgd door Duitschland, Hongarije en Bohemen, tot het houden van een concilie, een oecumenische synode werd besloten. De kerk zelf zou de rehabilitatie van het pausdom,

tijdens het schisma, ter hand nemen en doen wat de pausen zelf hadden moeten verrichten. Men had den moed het concilie te Pisa in 1409 zonder den paus samen te roepen, en dat te Constanz (1414—1418) en te Bazel (1431 vv.) zonder den paus door te zetten. Bitter teleurstellend waren echter de resultaten. Te Pisa bereikte men niets anders dan dat er drie pausen kwamen in plaats van één; te Constanz kregen wèl de bisschoppen een deel van hunne oude, lang verloren rechten terug en te Bazel gold ditzelfde van de kapittels en andere deelen der geestelijkheid — maar beide synoden bewezen tevens hunne onmacht, om de kerk te hervormen en het pausdom binnen enger grenzen terug te brengen, zóó duidelijk, dat zij indirect het gezag der pausen hebben verhoogd. Zelfs was de synode te Bazel zoo rijk aan wereldsche kunstgrepen, dat geen paus zich meer behoefde bezwaard te gevoelen door het zedelijk overwicht der kerk. En een Sixtus IV, een Innocentius VIII en een Alexander VI hebben bewezen, dat zij dit dan ook allermint meer deden en, bij uitwendige schittering van het pausdom, een zóó ongebonden en misdadig leven geleid, dat bij menschen en volkeren gansch andere idealen gingen leven, dan dat der ééne, ongedeelde christenheid onder de geestelijke en wereldlijke macht van den paus.

Trouwens, op verschillende wijze was de bodem hiertoe voorbereid. In onderscheidene lagen, vooral in de onderste lagen des volks, had zich een meer individueele vroomheid baan gebroken, die het stelsel van abstracte eenheid, dat alle denken, gelooven en handelen beheerschte, trachtte te verbreken. De adel en vooral de burgerij scheppen zich een eigen cultuur, die in hare grondslagen, motieven en bedoelingen in strijd is met die der kerk. Het geestelijk leven van tal van leeken begint het in fijnheid en rijkdom te winnen van dat der geestelijkheid. De wetenschap betreedt andere wegen; de heerschappij van Aristoteles verzwakt; de natuurwetenschappen houden op eene reproductie van overgeleverde kennis te zijn; de bronnen der ouden voor de kennis der historie worden geopend; vooral de lotgevallen van het eigen volk worden beter bestudeerd. Het nationale willen ontwaakt in Engeland, Frankrijk en Duitschland en verzet zich tegen het kerkelijk internationalisme. Individualiteit en nationaliteit worden de hefboomen eener nieuwe beweging.

Naar mate nu deze krachten zich sterker deden gelden, naar die mate nam de weezin tegen de bestaande orde van zaken toe. De overheid, wier besef van zelfstandigheid zeer was toegenomen en wier sfeer van werkzaamheid van lieverlede was uitgebreid, gevoelde de hiërarchie steeds meer als een ondraaglijken last. Niet alleen van wege hare gedurige inmenging in staatkundige aangelegenheden, maar vooral ook van wege den ongehoorden invloed, dien zij door hare rijkdommen uitoefende. Zij had een groot deel van den bodem in eigendom en nam de aan de leeken opgelegde tienden en andere grondrechten in ontvangst. Welk een macht bezat zij daardoor op

het platteland! Te meer moest de ontevredenheid over haar klimmen, waar men, vooral omdat zij vrij was van het betalen van belasting, de concurrentie met den leek door haar voortdurend zag bemoelijkt en de algemeene welvaart gestremd. Te pijnlijker werd die maatschappelijke tegenstelling bij den aanblik van de genotzieke en weelderige levenswijze van vele priesters. Eerlang kon de wereldlijke macht in dezen dan ook niet werkeloos blijven en zou zij den strijd aanbinden tegen de voorrechten van den clerus en de vrije vermeerdering van zijn grondbezit. Zij zou trachten medezeggenschap te verkrijgen in het beheer der geestelijke goederen en zelfs in het begeben van ambten. En grootendeels zou dit haar gelukken, nu eens door het noodgedwongen toegeven der geestelijkheid, dan weder door hare wetten en bestuursmaatregelen.

Zoo ging de tijdstroom in tegen de grootsche verwachtingen, die eenmaal de Gregoriussen en de Alexanders, de Innocentiussen en Bonifaciussen hadden gekoesterd. Niets zou hiertegen baten. Noch de theoretische vaststelling van het oppergezag van den paus op 5 Juli 1439, als overwinning op dat der concilies; noch de bul „Cum ex apostolatus officio” van Paulus in 1559, door paus Pius V in zijn bul „Multiplices inter” in 1566 bevestigd, waarin wordt bepaald dat alle wereldlijke vorsten, die in ketterij vervallen, hun gebied verliezen en dat hunne bezittingen gemeengoed van allen worden; noch de breve, die in het midden der negentiende eeuw, namelijk in 1851 door paus Pius IX werd uitgegeven en waarin de stelling wordt veroordeeld, dat de pausen ooit de grenzen hunner macht te buiten zijn gegaan of inbreuk op die der vorsten hebben gemaakt; noch zijn Syllabus, waarin de leer van 's pausen wereldlijke gezag eene leer wordt genoemd, waaraan alle roomschen streng moeten vasthouden, hadden of hebben den stroom kunnen tegenhouden, die op het einde der vijftiende eeuw was ontsprongen en die zich in het begin der zestiende een geheel nieuwe bedding door geheel de wereld zou graven. Hoe diep het gemeenschapsbesef bij miljoenen vooral in de west-europesche wereld levendig mocht blijven en welk eene macht de roomsch-catholieke kerk met haar pausdom in latere eeuwen tot op heden mocht blijven ontwikkelen, voor hare universeele heerschappij en over de enkelingen en voor de gemeenschap was de tijd onherroepelijk voorbij. Zoowel op staatkundig als op kerkelijk gebied kondigde het einde der middeleeuwen een nieuwen tijd aan. En die tijd kwam, toen het uur der reformatie sloeg.

HOOFDSTUK IX.

Strijdschriften over de wereldlijke heerschappij van den paus.

Tot de langzame verandering van inzichten met betrekking tot het recht van den paus inzake de wereldlijke macht, hebben in de veertiende en vijftiende eeuw ook verschillende geleerden hunne bijdrage geleverd. De conflicten tusschen Philips en Bonifacius, Lodewijk den Beier en Johannes bepaalden hunne gedachten bij den oorsprong en het wezen van den staat en de verhouding van den staat tot de kerk en omgekeerd. Een reeks van geschriften zag het licht, die beoogden eenerzijds de macht van de kerk op wereldlijk gebied te beperken en anderzijds die van den koning uit te breiden.

Vooraf Philips de schoone had in dit opzicht de beschikking over een staf van mannen, die hem tot strijd bezielde, argumenten verschafften en de pen steeds gereed hadden om de rechten van de kroon te verdedigen.

Onder dezen treden op den voorgrond Pierre Dubois en Guillaume de Nogaret.

Den normandiër Dubois, koninklijk advocaat te Coutances, later ook als zoodanig in dienst van Engeland's koning Eduard I in diens graafschap Guyenne zweefden plannen van een fransch wereldrijk voor den geest, zooals later bij Lodewijk XIV, waarbij de paus als bemiddelaar moest dienst doen, maar tevens in eene afhankelijke positie moest worden gebracht¹⁾. Op de volgende wijze meende hij dat dit plan kon worden verwezenlijkt. Door bemiddeling van den koning van Sicilië moest men van de roomsche kerk trachten te verkrijgen dat de fransche koningen senator van Rome werden en die functie dáár uitoefenden door gedelegeerden. Het „patrimonium ecclesiae" moest tevens aan de fransche koningen door den paus worden overgedragen onder voorwaarde dat eerstgenoemden aan den laatsten de gelden lieten die hij uit Rome, Toscane, Sicilië, Engeland, Arragon en de andere landen kreeg. De fransche vorsten zouden in ruil daarvoor door de bewoners dier streken als koningen worden geëerd en de inkomsten bekomen, die de paus placht te innen. Zulk eene regeling zou voor beide partijen voordeelig zijn. Allereerst voor den paus zelf. Ten eerste kon deze thans door de kwade trouw en het bedrog der bewoners niet ten volle genieten van het gebied, dat Constantijn hem schonk. En ten andere kon hij geen einde maken aan de talloze opstanden, die plaats hadden, omdat men den paus niet vreesde „daar hij immers

¹⁾ Summaria brevis et compendiosa doctrina felicis expeditionis et abbreviationis guerrarum ac litium regni Francorum. Als Dubois zelf zijn boek citeert, voegt hij aan dien titel nog deze woorden toe: „et de reformatione status universalis reipublicae christicolarum."